

Janusz Kosicki

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW

Małgorzata Kosicka

Katedra Organizacji i Ekonomiki Konsumpcji SGGW

Przemiany w spożyciu żywności w okresie transformacji

Znaczenie żywności i jej udział w wydatkach ludności świata

Pożywienie jest najważniejszym i niezbędnym warunkiem życia i rozwoju wszystkich żywych organizmów, w tym również człowieka. Jak pisze Berger (1998), dawniej, przez siedemdziesiąt tysięcy pokoleń o sposobie odżywiania się człowieka decydowały głównie czynniki „naturalne”, ekologiczne, zwyczaje, wierzenia i religia. W ciągu ostatnich ośmiu pokoleń na sposób odżywiania się człowieka wpływały czynniki demograficzne, technologiczne i ekonomiczne. Pod koniec XX wieku żywność stała się znacznie łatwiej dostępna (szczególnie w niektórych regionach świata), jednocześnie bardziej przetworzona, mniej „naturalna”.

Potrzeby żywnościowe należą do potrzeb elementarnych, a ich zaspokojenie charakteryzuje się najwyższym stopniem pilności. Pożywienie zaspokaja nie tylko głód, ale przede wszystkim stwarza warunki optymalnego rozwoju organizmu. Warunkiem prawidłowego funkcjonowania organizmu jest spożywanie pokarmów o odpowiedniej ilości i jakości oraz o odpowiednim zestawie składników odżywczych.

Wraz z ekonomicznym rozwojem społeczeństwa następuje spadek udziału wydatków na żywność. W przytoczonych za Sznajderem (1997) danych, udział żywności, napojów i używek w dochodzie narodowym w 1993 r. wahał się od 14,1% w Stanach Zjednoczonych do 51,5% na Filipinach. W Polsce w 1993 r. przy dochodzie narodowym w wysokości 2248 USD/osobę wynosił on 39,9% (tab. 1). Obecnie dochód narodowy na osobę w naszym kraju waha się na poziomie 4500 USD, a udział wydatków na żywność spadł do około 29%.

Dane tabeli 1 ilustrują znaną prawidłowość, że im niższy dochód w danym kraju, tym większy udział wydatków żywnościowych. Bywają jednak pewne wyjątki, np. Szwajcaria, która przy najwyższym dochodzie na mieszkańca wydaje z powodu wysokiego poziomu cen więcej na żywność niż USA.

Tabela 1

Udział żywności, napojów i używek w dochodzie narodowym w niektórych krajach świata w 1993 roku

Państwo	Dochód narodowy w USD na 1 osobę	Procent wydatków na żywność, napoje i używki
Szwajcaria	10724	24,2
Stany Zjednoczone	9935	14,1
Kanada	8510	17,3
Australia	7812	20,1
Japonia	6915	19,5
Francja	6826	19,0
Niemcy	6817	21,8
Norwegia	6761	25,0
Belgia	6515	21,1
Holandia	6441	16,6
Finlandia	5784	25,0
Szwecja	5762	24,1
Austria	5521	22,4
Wielka Brytania	5218	18,5
Włochy	4751	24,8
Hiszpania	3762	28,8
Grecja	2933	34,8
Portugalia	2340	27,3
Malta	2340	37,5
Polska	2248	39,9
Południowa Afryka	1399	32,6
Korea	1150	46,7
Kolumbia	1080	33,8
Tajlandia	571	43,2
Filipiny	554	51,5
Honduras	475	46,3

Źródło: Sznajder M. i wsp. (1997): Marketing produktów rolno-spożywczych. Copyright – Michał Sznajder. Poznań, s. 38.

Podobnie jak w rozwiniętych krajach świata, mieszkańcy 15 państw Unii Europejskiej przeznaczają na zaspokojenie swoich potrzeb żywnościowych od 10 do 28% dochodów. Według danych z 1997 r., odsetek wydatków na żywność wynosił dla UE średnio 18,7% i nadal spada. Jak ilustruje tabela 2, najniższy był w Luksemburgu, Niemczech i Wielkiej Brytanii (10,9%) oraz w Holandii (11,1%). Największym udziałem wydatków na żywność charakteryzowały się kraje południowej Europy, takie jak: Grecja – 28,3% i Portugalia – 25,4%.

W Polsce w okresie transformacji znacznie zmniejszył się udział wydatków żywnościowych. W 2001 r. wynosił on około 29%, czyli był zbliżony do poziomu Grecji z 1997 r. (tab. 2), kraju Unii Europejskiej, w którym wydatki na żywność były najwyższe.

Tabela 2

Produkt krajowy brutto oraz udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem w krajach Unii Europejskiej w 1997 roku

Kraj	PKB/osobę (ECU)	Udział wydatków na żywność (%)
Luksemburg	26 856	10,9
Dania	22 254	14,6
Niemcy	20 097	10,9
Francja	18 640	14,5
Szwecja	18 256	14,4
Belgia	17 849	14,0
Holandia	17 268	11,1
Włochy	14 586	17,0
Wielka Brytania	13 836	10,9
Irlandia	11 335	18,2
Hiszpania	10 434	17,8
Grecja	7 406	28,3
Portugalia	7 324	25,4

Źródło: Kowrygo B. (2000): Studium wpływu gospodarki rynkowej na sferę żywności i żywienia w Polsce. Rozprawy Naukowe i Monografie. Wydawnictwo SGGW. Warszawa, s. 131.

Transformacja w sektorze żywnościowym w Polsce

Polska jest dużym i chłonnym rynkiem zbytu towarów spożywczych. Jest to rynek składający się prawie z 40 mln nabywców, z których przeciętny konsument około 40% swoich wydatków w początkach lat 90. przeznaczał na zaspokojenie potrzeb żywnościowych. Wskaźnik ten na tle świata ocenia się jako wysoki, typowy dla krajów o przeciętnym poziomie rozwoju gospodarczego (Urban 1999).

Proces transformacji w polskiej gospodarce rozpoczął się najwcześniej w sektorze żywnościowym uwolnieniem w połowie 1989 r. cen produktów rolnych i żywnościowych, co dało początek liberalizacji rynku. Polski rynek żywnościowy zmienił się radykalnie – od niedoborów do nadwyżek.

Wyraźne zmiany ustroju ekonomicznego wpływające na przemiany w sferze spożycia nastąpiły w Polsce na początku 1990 r. Zamiast centralnego sterowania gospodarką weszły rozwiązania rynkowe. Polegały one między innymi na: urealnieniu cen, uwolnieniu kursów dewiz, wprowadzeniu wewnętrznej wymiennalności złotego i dopuszczeniu powszechnej konkurencji między podmiotami gospodarczymi.

Nowa polityka ekonomiczna doprowadziła do urealnienia cen, co spowodowało gwałtowny wzrost cen żywności. W 1989 r. wzrosły one ponad cztero-

krotnie w stosunku do roku poprzedniego, a w 1990 r. sześciokrotnie w porównaniu z rokiem minionym (Chmielewska 2000).

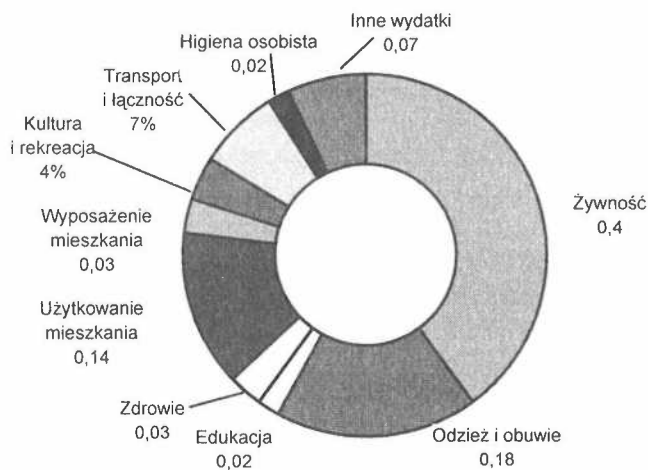
Wystąpiła bariera popytu. Zahamowanie popytu na żywność spowodowało trudności ze zbytym wielu produktów rolnych. Trudności te pogłębiła ponadto nadmierna liberalizacja importu w początkach reformy gospodarczej. Producenci rolni po raz pierwszy od 40 lat nie mogli sprzedać wszystkich towarów. Często zbyt produktów połączony był z wydłużonym okresem oczekiwania na zapłatę (Józwiak 1998).

Począwszy od 1991 r. następowało wyraźne osłabienie dynamiki wzrostu cen detalicznych żywności: w 1991 r. odnotowano wzrost w porównaniu z rokiem poprzednim o 46,1%, w 1992 r. – o 36,9%, 1993 r. – 33,0%, 1994 r. – 32,9%, a w latach 1995, 1998 i 1999 – o około 26,8%.

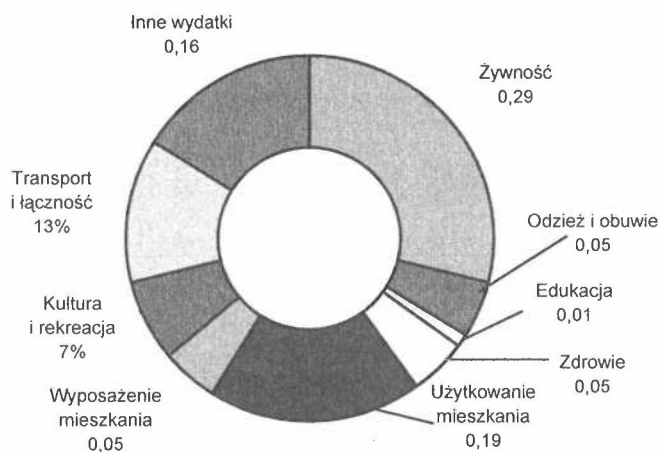
W latach 90. nastąpiły znaczne zmiany w ogólnej strukturze konsumpcji spowodowane głównie zróżnicowaniem dochodów w różnych grupach społeczno-ekonomicznych. Porównanie wydatków ogółem w gospodarstwach domowych w latach 1995 i 2000 wykazało zmniejszanie się udziału wydatków na żywność z 40% w 1995 r. do około 29% w 2001 r. Mimo tych zmian, żywność ma wciąż wysoki udział w strukturze wydatków konsumpcyjnych. Istotnymi pozycjami w strukturze wydatków konsumpcyjnych były także wydatki na użytkowanie mieszkania oraz na transport i łączność (wykres 1).

Wielkość przeciętnego miesięcznego dochodu w gospodarstwach domowych w przeliczeniu na jedną osobę jest jednym z podstawowych mierników oceny poziomu życia, zwłaszcza przy określaniu różnic między grupami społeczno-ekonomicznymi ludności. Od 1993 r. najwyższy przeciętny dochód rozporządzalny na jedną osobę osiągały rodziny utrzymujące się z pracy na własny rachunek, a najniższy – gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł. Dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł stanowił w 1998 r. i w latach następnych mniej niż 60% przeciętnego poziomu dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych ogółem (Gulbicka 2000). Średnie dochody mieszkańców wsi były w ostatnich latach zdecydowanie niższe niż średnie dochody mieszkańców miast. Wynikało to z trudnej sytuacji ekonomicznej rolnictwa. W 1997 r. dochody rozporządzalne na osobę w rodzinach wiejskich były o 25% niższe niż w mieście, a w 1999 r. ustępowały tym ostatnim już o 29% (Kosicki i wsp. 2003).

1995

2001

Wykres 1

Struktura konsumpcji (%)

Źródło: 1995 rok – Poland International Economic Report 1999/2000. Warsaw School of Economics. Warsaw 2000, p. 89. 2001 rok – obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Zmiany w spożyciu żywności

Dotychczasowe lata kształtowania się wolnego rynku w Polsce były okresem wyraźnych i dynamicznych zmian wielkości zarówno podaży, jak i popytu większości artykułów żywnościowych.

W badaniach konsumpcji szczególne miejsce zajmuje analiza zmian spożycia żywności. W omawianym okresie 1989–2001 najbardziej zmniejszyło się spożycie produktów zwierzęcych, szczególnie mleka (o 28,8%) i masła (o 48,9%) (tab. 3). Najwięcej mleka konsumowano w 1989 r. (260 l/osobę), a najmniej w 2000 i 2001 r. (odpowiednio: 191 l/osobę i 185 l/osobę). Konsumpcja masła obniżyła się wyraźnie w o 5,1 kg/osobę w okresie 1989–1995. W następnych latach spożycie masła zaczęło wolno wzrastać, osiągając w 2001 r. poziom 4,3 kg/osobę.

Tabela 3

Spożycie podstawowych artykułów żywnościowych w Polsce w latach 1989–2001 (kg/osobę/rok)

Wyszczególnienie	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Przetwory zbożowe	117	115	116	119	122	120	120	120	120	119	119	119	119
Ziemniaki	143	144	140	144	147	136	135	135	134	135	131	132	130
Warzywa	116	119	126	116	122	116	120	116	116	128	120	120	121
Owoce	31,2	28,9	37,2	40,7	45,2	34,6	40,9	49,7	53,0	54,3	53,7	51,1	57,1
Mięso i podroby w tym: mięso z tego: drobiowe	68,6 64,1 8,4	68,6 63,6 7,6	73,2 68,3 8,2	70,3 65,9 9,1	67,5 63,4 9,4	62,6 58,5 10,6	63,4 59,4 10,2	64,7 60,4 10,2	61,7 57,7 11,9	64,7 60,1 15,7	66,8 62,7 16,2	65,4 61,4 16,0	65,9 61,8 18,4
Ryby i przetwory	6,1	5,4	6,2	6,4	6,7	6,7	6,5	6,6	6,7	4,56	4,44	5,16	5,04
Tłuszcze jadalne w tym: zwierzęce roślinne masło	25,8 8,2 8,8 8,8	23,6 8,2 7,6 7,8	23,3 8,6 8,4 6,3	24,6 9,0 10,4 5,2	24,7 8,4 11,8 4,5	24,1 7,4 12,8 3,9	25,3 7,2 14,4 3,7	26,3 7,1 15,3 3,9	27,9 6,7 16,9 4,3	28,5 7,0 17,1 4,4	28,9 7,1 17,2 4,6	28,4 6,6 17,6 4,2	29,3 6,6 18,4 4,3
Mleko krowie, l	260	241	231	217	209	202	195	196	194	205	196	191	185
Jaja kurze, szt.	194	190	175	173	157	146	154	175	189	177	182	186	196
Cukier	46,9	44,1	35,4	36,3	41,3	39,4	41,9	39,7	43,7	41,7	42,5	41,2	40,8

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS z lat 1989–2002.

Konsumpcja mięsa w początkowych latach transformacji wzrastała, osiągając w 1991 r. poziom ponad 73 kg na osobę. Był to rok najwyższego poziomu spożycia tego produktu w ciągu kilkudziesięciu poprzednich lat, a jego przyczynami mogły być między innymi umiarkowane ceny mięsa w porówna-

niu z innymi grupami produktów, jak również czynniki psychologiczne związane z możliwością kupowania mięsa i jego przetworów po długim okresie reglamentacji. W 2001 r. spożycie mięsa wraz z podrobami wyniosło 66 kg/osobę. W strukturze spożycia mięsa przez Polaków przeważała wieprzowina. Jej konsumpcja ulegała tylko nieznacznym wahaniom, oscylując około 40 kg/osobę/rok. Prawie o ponad 50% spadła konsumpcja wołowiny. Spowodowane to było między innymi wysoką ceną tego produktu wynikającą z radykalnego spadku pogłowia bydła w Polsce i obawą w ostatnich latach przed zarażeniem się BSE, czyli tzw. chorobą wściekłych krów. W badanym okresie nastąpił wyraźny wzrost spożycia drobiu o około 10 kg na osobę.

Ryby i przetwory rybne to grupa produktów pochodzenia zwierzęcego, których spożycie w okresie transformacji minimalnie wzrastało z 6,1 kg/osobę w 1989 r. do 6,7 kg/osobę w 1997 r. Od 1998 r. spożycie ryb zaczęło spadać do poziomu 5 kg/osobę w 2001 r. Spadek konsumpcji ryb w ostatnich latach, pomimo propagowania ich znaczenia w racjonalnej diecie, spowodowany był wysokimi cenami tych produktów, przewyższającymi nieraz cenę mięsa, i niewielką siłą nabywczą konsumentów.

Analizując spożycie jaj odnotowano, że w okresie 1989–1994 nastąpiło zmniejszenie ich konsumpcji ze 194 do 146 sztuk. W kolejnych latach miał miejsce wzrost ich spożycia do 196 szt. na osobę.

Wśród produktów pochodzenia roślinnego w okresie transformacji nie zanotowano większych zmian w spożyciu przetworów zbożowych – około 120 kg/osobę.

Spożycie ziemniaków w Polsce było wysokie. Do 1993 r. ich spożycie rosło, natomiast w latach następnych zaczęło się stopniowo zmniejszać, a w całym badanym okresie spadło o 13 kg na osobę. W konsumpcji warzyw ogółem w badanym okresie nie zanotowano większych zmian ilościowych. Na rynku poszerzył się asortyment oferowanych warzyw.

Największą dynamiką zmian charakteryzowało się spożycie owoców, tłuszczów i olejów roślinnych.

Konsumpcja owoców wzrosła o prawie 83%. Przyczynami znacznego wzrostu spożycia owoców było rozszerzenie asortymentu (owoce cytrusowe) oraz ich dostępność na rynku przez cały rok (chłodnie i import).

Spożycie tłuszczów jadalnych zwiększało się systematycznie od 1991 r., osiągając w 2001 r. 29 kg/osobę. W badanym okresie wciąż utrzymywała się tendencja wskazująca na wzrost spożycia tłuszczów pochodzenia roślinnego, tj. olejów i margaryn. Głównymi przyczynami wzrostu spożycia tłuszczów tego rodzaju były między innymi: wzrost atrakcyjności podaży tłuszczów pochodzenia roślinnego, intensywne kampanie reklamowe oraz poszerzenie się wiedzy konsumentów i ich zainteresowań zdrowotnymi aspektami żywienia.

Ostatnim rozpatrywanym artykułem pochodzenia roślinnego wymienionym w tabeli 3 jest cukier. Jego spożycie zmniejszyło się o 6,1 kg na osobę.

Podsumowując zmiany w konsumpcji żywności w Polsce w latach 1989–2001 można stwierdzić, że miały one zarówno charakter pozytywny, jak i negatywny (Kowrygo 2000).

Współczesny krajowy rynek żywnościowy jest rynkiem zrównoważonym, o rozwiniętej konkurencji i bogatym asortymencie oferowanych towarów. Jest to rynek, który – jak trafnie określa R. Urban (1999) – charakteryzuje się:

- wysokim i względnie stabilnym popytem na produkty (pieczywo, mąka, jaja, sery twarogowe, mięso i przetwory wieprzowe, cukier, ziemniaki);
- niskim popytem na mięso wołowe, pieczywo żytnie, ryby;
- malejącym popytem na tłuszcze zwierzęce (szczególnie wieprzowe) i wyroby tytoniowe;
- wysokim i rozwijającym się popytem na owoce, warzywa i tłuszcze roślinne;
- rosnącym, ale dalekim od stanu nasycenia popytem na mięso i przetwory drobiowe, piwo, wino, napoje bezalkoholowe, szczególnie soki i napoje owocowo-warzywne, sery, napoje i desery mleczne oraz na wszelkiego rodzaju produkty wysoko przetworzone.

Rynek żywnościowy w Polsce o zróżnicowanej podaży stwarza warunki do wyboru sposobów odżywiania się konsumentów oraz pozwala na zaspokojenie potrzeb żywnościowych na odpowiednim dla dochodu poziomie. Potwierdzają to m.in. ostatnie badania K. Gutkowskiej oraz M. Kosickiej. Według nich, około 4/5 badanych gospodarstw domowych oceniało poziom zaspokojenia swoich potrzeb żywnościowych jako dobry i zadowalający.

Konsumpcja zależy przede wszystkim od dochodów, które uznaje się za podstawowy element materialnych warunków życia i główny czynnik ograniczający zdolność gospodarstwa domowego do zaspokojenia potrzeb.

Wiele gospodarstw domowych ogranicza jednak spożycie żywności z powodu niskich dochodów i z konieczności ponoszenia wydatków na utrzymanie mieszkania i ochronę zdrowia.

Obok czynników ekonomicznych, spożycie kształtują również czynniki demograficzne, społeczne, biologiczne i inne.

Porównując spożycie żywności w Polsce z krajami Unii Europejskiej można stwierdzić, że w naszym kraju spożywano więcej ziemniaków, przetworów zbożowych, cukru i mięsa wieprzowego. Mniej natomiast konsumowano: owoców, ryb, drobiu, wołowiny, jaj, tłuszczów roślinnych i zwierzęcych (Kowrygo 2000; Zajączkowska, Borowska 2001).

Zmiany w zachowaniu konsumentów w zakresie kupowania i spożywania żywności

W gospodarce rynkowej w centrum zainteresowania znajduje się konsument, który tworząc gospodarstwo domowe zaspokaja w ramach jego funkcjonowania swoje potrzeby konsumpcyjne poprzez wykorzystanie różnego rodzaju dóbr i usług.

Do jednych z ważniejszych form zachowań zalicza się zachowania konsumenta, które określa się jako ogół działań związanych z uzyskaniem i użytkowaniem produktów i usług oraz dysponowaniem nimi, wraz z decyzjami poprzedzającymi i warunkującymi te działania. Można przyjąć, że zachowanie konsumenta składa się z dwóch typów reakcji, a mianowicie z zakupu i konsumpcji.

Zakupu produktów żywnościowych dokonuje się w różnego rodzaju punktach sprzedaży. Różne badania przeprowadzone pod koniec XX wieku w Polsce wykazały, że pomimo rozwoju w ostatnich latach hipermarketów i supermarketów, żywność głównie kupuje się w pobliskich sklepach. Istnieje przy tym ścisła statystyczna zależność pomiędzy wyborem miejsca dokonywania zakupów żywności a cechami socjoekonomicznymi grup ludności. Osoby posiadające większy dochód w przeliczeniu na jedną osobę, legitymujące się wykształceniem wyższym, młodsze i pochodzące z dużych miast częściej i chętniej deklarowały robienie zakupów żywnościowych w sklepach wielkopowierzchniowych. Uwzględniając częstość kupowania żywności przez gospodarstwa domowe, stwierdzono, że około 60% badanych dokonywała ich codziennie. Rzadko wskazywano na dokonywanie zakupów żywności raz w tygodniu czy raz w miesiącu (Gutkowska i wsp. 2001; Kosicka 2002).

Spożywanie żywności, nazywane potocznie jej konsumpcją, najczęściej podobnie jak w latach poprzednich, również w okresie transformacji odbywało się we własnych gospodarstwach domowych, a nie tak, jak w bogatszych krajach Unii Europejskiej – w punktach świadczących usługi gastronomiczne. Według badań CBOS, pomimo rozpowszechnienia się w Polsce sieci gastronomicznej różnego rodzaju, typu i standardu, tylko nieliczni respondenci spożywali główny posiłek, jakim był obiad, poza domem. Wśród wymienianych miejsc były głównie punkty charakteryzujące się relatywnie niskim poziomem cen i niezbyt wysoką jakością serwowanej żywności, tj. bary, stołówki oraz sieci gastronomiczne typu fast food, np. McDonald's czy Pizza-Hut. W dni wolne od pracy Polacy coraz częściej jedzą obiady u rodziny, znajomych i przyjaciół.

Reasumując przedstawioną analizę można stwierdzić, że zmiany w okresie transformacji w sytuacji politycznej i rynkowej Polski oraz w warunkach ekonomicznych spowodowały znaczne przemiany w poziomie i strukturze konsumpcji żywności.

W analizowanych latach 1989–2001 wśród produktów pochodzenia zwierzęcego najbardziej zmniejszyło się spożycie mleka, masła oraz mięsa wołowego. Wyraźnie wzrosła konsumpcja mięsa drobiowego. Wśród produktów roślinnych istotnie wzrosło spożycie owoców i tłuszczów roślinnych (oleje i margaryny). W latach 90. powstało wiele nowych supermarketów i hipermarketów, ale głównym miejscem, w którym kupowano żywność były pobliskie sklepy.

Literatura

- BERGER S. (1998): Historia nauki o żywieniu. [w:] Żywnienie człowieka – podstawy nauki o żywieniu. Praca zbiorowa pod red. J. Gawęckiego i L. Hryniewieckiego. PWN, Warszawa, s. 18–25.
- CHMIELEWSKA B. (2000): Spożycie żywności w gospodarstwach domowych rolników. IERiGŻ. Studia i Monografie 97, Warszawa.
- GULBICKA B. (2000): Wyżywienie polskiego społeczeństwa w ostatniej dekadzie XX wieku. Studia i Monografie, Nr 96. IERiGŻ. Warszawa.
- GUTKOWSKA K., OZIMEK I., LASKOWSKI W. (2001): Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych. Wydawnictwo SGGW. Warszawa.
- JÓZWIAK W. (1998): Procesy dostosowawcze gospodarstw rolnych do zmiennej sytuacji rynkowej. Rozdz. 2. [w:] Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997). Opracował zespół pod kier. A. Wosia. IERiGŻ. Warszawa, s. 17.
- KOSICKA M. (2000): Fulfilling consumption needs of Polish households of self-employed and families living on non-earning sources. *Annals of Warsaw Agricultural University. Food Technology, Nutrition and Consumer Sciences*. No 22, Warsaw, p. 81–88.
- KOSICKA M. (2002): Uwarunkowania poziomu zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych w perspektywie integracji Polski z Unią Europejską. Praca doktorska. Wydział Nauk o Żywieniu Człowieka i Konsumpcji SGGW. Warszawa.
- KOSICKI J., KOSICKA M., STEC U. (2003): Obszary wiejskie w Polsce przed przystąpieniem do Unii Europejskiej. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis – Zeszyty Naukowe WSBiP*. Nr 14. Ostrowiec Świętokrzyski.
- KOWRYGO B. (2000): Studium wpływu gospodarki rynkowej na sferę żywności i żywienia w Polsce. *Rozprawy Naukowe i Monografie*. Wydawnictwo SGGW. Warszawa.
- SZNAJDER M., PRZEPIÓRA A., TRĘBACZ A. (1997): Marketing produktów rolno-spożywczych. Copyright Michał Sznajder. Poznań.
- URBAN R. (1999): Rynek i przemysł spożywczy. [w:] Rynek Spożywczy w Polsce '98. *Merkuriusz Polski Sp. z o.o.* Warszawa, s. 17–30.
- ZAJĄCZKOWSKA M., BOROWSKA A. (2001): Zmiany w spożyciu podstawowych produktów roślinnych w krajach Unii Europejskiej i w Polsce. *Więś Jutra*. Nr 10 (39). *Przemysł Rolno-Spożywczy*. Warszawa, s. 12–16.

Changes in Food Consumption during Transformation Period

Abstract

The process of political and market transformation in Poland as well as associated changes in economic condition of Poland's population had considerable impact on the food consumption level and its structure.

The study results for the 1989–2001 period show significant decline in consumption of some animal food products, namely milk, butter and beef. Within animal products, modest improvements were observed for poultry consumption.

In the case of vegetable products, the considerable increase in consumption of fruits and fats (oils and margarines) was noted.